

Александар ЈЕРКОВ

W

УОЧИ СРПСКОГ ПАТМОСА

Када на савремену српску књижевност не бисмо гледали очима историчара књижевности, могли бисмо рећи да средином 90-их година као да нема сасвим нових поетичких тенденција у савременој српској прози.

Тенденције које још увек распознајемо као доминантне или најважније у неком замишљеном корпусу тзв. млађе српске литературе, заправо су обележиле осамдесете године. Деведесете у том случају за сада не откривају праве новости па не би имале ни право на ту врсту поетичке акредитације нових појава.

Историчари књижевности, међутим, ако су довољно обазриви, знају да су такве тврдње опасне. Темељне књижевно-историјске истине погађају дуже временске периоде него што су то преуски оквири само једне деценије. Историчар књижевности и пре средине 21. века мора увидети да ни осамдесете године, као такве, нису донеле сасвим нове тенденције. Већ од генерације Киша и Пекића постоји једно неминовно »клизање у страну« од модернизма. У тим исклизућима, фукоовски казано измештањима, мора доћи до нечег што онај ко хоће да буде окренут свету и да појаве назове онако како се заиста зову, мора именовати постмодерном и постмодернизмом. Ако не жели, онда може да се служи разним подметањима и ситним сплеткама далеко испод нивоа кардиналних заблуда као што су рецимо ове: један угледни психоаналитичар каже да су постмодернизам и комунизам страшне појаве у историји људског друштва јер и једна и друга сумњиче и укидају Бога. Један одличан преводилац каже како између постмодернизма и постмодернизма постоји заједничка склоност ка анархији, која видимо где нас је довела, итд.

Потребна је доза радикалности у оцени генерацијске сенилности са једне, а распојасане охолости са друге стране. Кад нешто не припада једној генерацији, она мисли да то и не постоји, или да тога не сме да буде. Тако се, најчешће, мисли код нас.

То нас опомиње да будемо брижни, обазриви и искрени према себи и према својој генерацији, а исто тако да будемо опрезни. Сасвим је лако могућно да се већ данас у ономе што смо књижевно-историјски и поетички кодификовали као постмодерну у књижевности, рађа још нешто, можда још недовољно јасно, нешто што ми не препознајемо.

Питање шта би средином деведесетих година могло да буде нека врста алтернативе у односу на постмодерну књижевност, а да није регресиван процес, представља епистемолошки проблем. Иако ћу покушати да кажем неколико реченица о томе, ипак бих да унапред заштитим све нас због тога што недовољно распознајемо новости. Који су разлози што се, ако и постоји нешто ново, то не види за сада? Пре свега, пре петнаест година српска литература се налазила у једном врло прецизно одређеном поетичком видокургу. Тај поетички видокруг је био подељен на два супротстављена тора: на једној страни стајали су писци какви су Киш и Пекић, а онда Милорад Павић, и Давид Албахари, на другој страни били су писци какви су Драгослав Михајловић и Видосав Стевановић, а онда и читава генерација Милисави Савића, Јосића, Вишњића, Братића – да не помињемо оне чија имена су изговорана тада са много помпе, а данас се не срећу ни у сећањима на те године. Књижевним животом управљају они који су на одређеним положајима: уредници у издавачким кућама, књижевним листовима и часописима, и, да тако кажемо, неформални центри моћи који су сваки пут упућивали према људима какви су Антоније Исаковић, Добрица Ћосић, Михиз... Неколицина таквих, скривених и сеновитих ликова из позадине вуку конце српског луткарско-књижевног живота.

Једна генерација писаца којој није било стало до политичке промоције, па према томе није желела да своју позицију гради супротстављајући се власти или агитујући на њу, једна генерација писаца која се није упињала да намах освоји српско читалаштво, која је желела да се поетички мери са светском литературом и да себи прибави легитимитет тако што ће писати као да није у Београду и као да није у Србији, него као да је било где у свету тога тренутка, та генерација је морала јасно да се определи између сукобљених тора. Није никакво чудо што је ова генерација своје претке проналазила у писцима попут Киша и Пекића, Павића и Албахарија, и враћала се модернизму из педесетих година, српском модернизму и авангарди двадесетих, и ка модерној српској књижевности с почетка овог века.

Ова генерација била је притешњена околностима, и јако потцењена у односу на владајућу струју. Таква позиција, међутим, доноси једну врсту привилегије да читава генерација себе лако разуме и препозна и да напokon, не бринући много о томе шта ће јој се догодити, доста чврсто заузме своје поетичко становиште те да своје становиште осмисли до краја и брани. Требало је да прође неких седам-осам година да та генерација дође до гласа. Требало је да »Хазарски речник« постане једна од најпопуларнијих књига у историји српске књижевности да би они са правом и без икаквог устезања могли да се позову на поетички легитимитет и светски успех таквог прозног модела.

Они који средином 90-их година ступају у српску књижевност неће затећи ни издалека такву ситуацију. Видеће да старе ране и спорови још нису ишчезли, али то је сада стара прича која данас већ тешко некога да може да узбуди. Постоји једна врста прећутног пакта о ненападању, или нека врста узајамног избегавања. Три генерације српских критичара за

свих ових 15 година нису успеле да седну за исти сто. Постоји једна врста нетрпељивости или нерасположења према ономе што смо нас неколико покушали да урадимо читајући савремену српску прозу. Још увек се дешава да читава наша генерација добије једну врсту недостојних епитета. Један критичар нас види као бесни постмодерни чопор који галами око неке литературе, која, по мишљењу таквих простих мудраца, не завређује велику пажњу. Штавише, данас се та врста глупе нетрпељивости обликује у ишчекивању да Павић напише слабу књигу па да онда они, тзв. здраве снаге, ствар са постмодерном сруше у прах и пепео и да проблем скину са дневног реда.

Они који долазе 90-их година, без обзира на то што још увек постоје латентне опозиције и тихи спор између два разумевања књижевности и поетика српске литературе, ипак не могу рећи да затичу нејасну и нерашчишћену ситуацију. Средином 90-их савршено је јасно, ономе ко жели да чита и ко жели да види шта се са српском књижевношћу збива, да су вредности постмодерне литературе доминантне. То не мора само по себи да буде ни добро ни рђаво, то је књижевно-историјска констатација. Питања статуса текста, фикционалности и истинитости, позиције приповедача, метафикционалности, раслојавања приповедних стратегија, губљења извесности, субјекта расцепа књижевног дискурса, и сличне су синтагме којима се описује стање постмодерне литературе, обележавају највреднија дела која сада настају. Чак, а то је по правилу за књижевне историчаре најбољи знак, када писци мењају своју поетику и боре се за поетички прикључак, онда је јасно која струја је доминантна и заузима средишње место. Није тешко показати како се, на пример, Милисав Савић, један од писаца стварносне прозе променио у протеклих неколико година. Велика је разлика између »Тополе на терси« и »Хлеба и страха«. Поступци постмодерне литературе, и то је можда највећи парадокс, привукли су пажњу и таквих писаца какав је, рецимо, Добрица Ћосић. Млађи српски писци данас немају праве опозиције и немају потребу да нешто директно подржавају или оспоравају. Самим тим налазе се у слабијој ситуацији да јасно диференцирају своја становишта. Они се утапају у једну дискретну књижевну праксу, и врло је тешко већ сада препознати њихову засебност или, као што ће једном можда изгледати, непоновљивост. Примера ради, поменућу писца који је у току прошле и у овој години привукао, можда, највише пажње. Реч је о Краљевчанину и по мом мишљењу једном од најталентованијих млађих писаца – Горану Петровићу. Међутим, његова књига не може бити именитељ неке нове тенденције у српској прози. Њена маштовита узбурканост и једна врста преобилне имагинације, сва у знаку Павића, не може да буде оно око чега се формира поетичко језгро неке нове литературе. Врло лако се препознаје да се »Атлас описан небом« ослања на Павићеву књижевну имагинацију. Слично се може рећи за још неколико писаца – рецимо за Дејана Симоновића, иако је у његовој прози на делу другачија врста поетике игре и пастиша.

Како у том случају мислити о ситуацији 90-тих година? Треба ли видети ситуацију 90-их година као неку врсту прелазног периода или неку

врсту перипетије док се чека кулминација? Хоће ли постмодернизам одумрети, или бити тренутни вихор међу српским књижевним ветровима, или ће постмодерна завладати књижевним светом па ћемо се сви утопити у компјутерске и екранске парадигме, читати Бодријара, Лакана, Лиотара, Барта и друге такве ауторе.

Ја немам готове одговоре на сва ова питања и мислим да ће се нова генерација дефинисати тек када се буде показао један нови поетички сензибилитет. Логично је и сасвим оправдано очекивати од наше генерације да помогне у том препознавању. Нама ће се, кад будемо читали нове књиге најчешће причињавати да видимо нешто што је налик на већ владајућу књижевну парадигму, или нешто што је у неком односу са њом, и биће нам врло тешко да препознамо ново, јер је за то неопходна промена и књижевно – критичке и поетичке осећајности. Нова генерација српских писаца отуда мора да изгради и изнедри у себи нову поетичку самосвест. Није оправдано мислити да у нама има још 10 година младалачког заноса и још 10 година свакодневног читања и писања у коме ћемо, свакодневно, у наредној деценији произвести свако још по две књиге о новијој варијанти нове српске прозе. У нашим душама су се ствари разбистриле, наши су се књижевни сензибилитети обликовали и учврстили. То чак има везе и са биологијом, а не само вољом да се чита или не чита нова литература. Ја се, на пример, осећам као најмлађи старац српске литературе – што је нека врста аутоцинизма.

Нас неколико изгубисмо очи читајући српске писце, што је сурова освета савремене књижевне продукције. Замислите да сваког јутра морате себи да одговорите зашто не читате Пруста и Џојса и српске класике, него читате младе српске писце? У неким интервјуима писаца који прелазе шесту деценију стоји отприлике: немамо више времена за нове ствари; толико је великих и вредних књига које поново треба прочитати да немамо времена ни воље да читамо неке нове књиге. Онда је јасно зашто већ у 30-им годинама схватите да нешто тако мора свакоме да се деси. Зато књижевни критичари и поетичка самосвест имају ограничен рок употребе и морају с времена на време, најчешће генерацијски да се замењују.

Ми смо достигли један ниво разумевања српске литературе који обухвата језгро поетичких проблема 80-тих и 90-тих година; та се самосвест искристалисала и у самим делима, али и у теоријским погледима и критичкој пракси постмодерног доба. Ко буде желео да гледа мимо нас мора тај слој да »ољушти« или да преко њега залепи неки нови.

Где наћи снагу, хтење, вољу и могућност да се оде у новом правцу када нам је савршено јасно да околности у којима живимо нису мирне, благе и питоме, погодне да се нове књижевне генерације и нови сензибилитети обликују онако како би требало да се обликују сходно својим иманентним својствима. Постоје страхови који нас прогоне као ноћне море. Мој је да ће српска литература наредних 10 или ко зна колико година потрошити на мучно, избезумљено испитивање рата, инфлације и хаоса које смо преживели у неколико претходних година. Не зато што ме сама тема и ти проблеми критирају, већ због тога што ми се чини да

по правилу (а могао би да наведем неколико периода у српској литератури који томе одговарају – рецимо, око 1920, 1945) такве књиге најчешће шире неку врсту књижевног јала. Оне на један досадан и репетитиван начин намећу социјалне, идеолошке или националне вредности неких других времена, циљеве који су остварени или нису остварени у ранијем периоду историје.

Српска књижевност је и после добијених и после изгубљених ратова водила своје битке и своје ратове, замарајући и оптерећујући њима симболички простор и вредности, оперећујући само средишта књижевне имагинације.

Кад говоримо о новим тенденцијама у српској прози које схватамо као позитивне, ваља поменути и оне које су негативне: те негативне појаве су наследници свих врста политичке искључивости. Са једне стране, после успешности поетике и литературе партизанских тема и етичких заплета, рецимо исаковићевских кашика и шалова, које су историјским променама током времена изгубиле своје идеолошке темеље и данас се доживљавају као један празан прозни механизам, долази, с друге стране, политички трилер и хорор који је писцима попут Вука Драшковића до недавно доносио изузетну популарност, а који ни тада није представљао ништа друго него истраживање рубова тривијалне литературе са темама које погађају свакога коме је до ове културе и до историје овога народа стало. Оба узора сужавају епохални хоризонт краја века. Друштвени хаос, рат, поремећај вредности, историјска и политичка ретардација, али и обнова политичког деловања, својине слободе говора и мишљења, па опет криминал, оскудица, изолованост од света, итд. све то тржи нове поетичке стратегије. Можда су оне већ зачете – рецимо у делу Светислава Басаре – а можда их још увек не препознајемо, или ће тек почетак идућег века умети да књижевно мисли и обликује, симболички изрази и уметнички превлада то што се нама догодило. Али књижевност не уме да иде уназад, зато је постмодерно доба оно које ће се мењати. Обнове су увек краткотрајне, или суштински мењају, да тако кажем, изневеравају обновљено.

У стецишту појаве које је српска књижевност у протеклих пола века већ видеда, лако је препознати механизме који дегенеришу књижевну праксу због чега ваља наслутити једну нову генерацију која ће бити све само не нова поетичка генерација у правом смислу те речи. Замислите књижевност са бруталном потребом да се Европи и свету покаже да смо ми најгори народ и да смо водили најгору политику, да је овде све јадно, тужно и очајно? Шта је врхунац покушаја књижевности каква је трокњижје Видосава Стевановића? Колико има књига које са мало више пажње и обзира пласирају идеолошке пројекције? Колико је глупа и неубудљива књижевна пракса аутора који би да наводно књижевним пером «освоје» делове некада југословенске територије на којима је традиционално живео српски народ?

Нове тенденције у српској прози отуда би могле лако да исклизу са поља којим се баве књижевни историчари у неко друго где контекст више није књижевни већ је поново, само другим средствима, идеолошки

обојен. Постоји нешто што су нови историчари са Берклија посебно истраживали – »игра моћи« у тексту. Текст је, прихватају и ови тумачи књижевности, додуше затворен у себе и нема начина да се теоријски докаже како се из поља текстуалности допире до самог света и света живота у коме партиципирају наша животна искуства, сећања, успомене, традиције, националне културе и све друго што томе припада. Међутим, кажу они, унутар поља силе текста постоји једна таква врста »игре моћи« у којој се увек препознаје отисак или сенка друштвене праксе у једном времену и историјског тренутка коме је то поље текстуалности припадало. Оно чиме се нови историчари са Берклија посебно баве је ренесанса. Њих занимају питања развоја драме у време ренесансе и сви су на извештајан начин везани за шекспировски синдром у проучавању књижевности. Када се пажљиво погледа њихов духовни репертоар и синтагме којима описују литературу, види се јасно и недвосмислено зашто и онда када се прихвати идеја иманенције текста, напослетку се упоређују текстови различитих врста, не само историјски текстови, записи и документи. Литература нужно обележава поље друштвених сила јер се текстуалност преко »игре моћи« везује за најшире схваћено поље друштвене праксе.

Пренето на тло српске књижевности и српске поетике то значи следеће: почиње полако да се рађа потреба за постмодерном историјом српске књижевности која ће бити ослобођена историјске и националне патетике. Српску књижевност, нарочито ову новију од 1800-те, не треба увек видети само у контексту историје, развоја и просветитељске улоге, националних циљева, романтичарских заноса, хтења и потреба Срба да разумевајући себе у литератури историзују свој опстанак и своје постојање. Ослобађајући се непосредних друштвених потреба и кобне историје такво, постмодерно виђење, треба да докаже како је српска текстуална пракса у протекла два века обликовала неке законитости које владају у друштву. Док се таква историја српске књижевности буде писала најгоре што јој се може десити јесте да упадне у чељуст, не више дијалектичке, него нових социјалних потреса и националних и историјских циљева који су као нужност и неминовност нашег живота изнова сервирани на историјској трпези.

Ако се дозволи да се поново историзује књижевни субјекат и да се испочетка националним и социјалним циљевима одреди све што је новија књижевност дала отвориће се нека врста Пандорине кутије из које у оваквим околностима и са оваквом спрегом политике и криминала која код нас влада, може најбоље и најбрже да доведе управо до онога што сам претходно описао као негативне нове тенденције у српској књижевности и култури. Налазимо се у једном вакууму, међупростору, готово да човек осећа како откуцавају последњи часови пре коначног бруталног расплета драме у којој живимо. Човек и када би хтео да буде оптимиста, мора да види пред собом апокалиптичне пределе, као да не седи, рецимо у Краљеву него му се у Патмосу, главе ослоњене на стену, привиђају боголика сазнања о томе какви нас све ужаси очекују и каквим све патњама тек морамо бити изложени. И

онда му се тек чини да је оно што је у књижевности било најлешше и за књижевно – критички рад најзначајније остало за нама и да ће наредне деценије много више бити грчевита и мучна борба да се задржи ниво поетичког саморазумевања и писања који смо већ имали него што ће српска књижевност наставити да крупним корацима иде отменом и снажном линијом која се у постмодерном добу протеже од средине 60-тих до краја 80-тих година. Желео бих да тако вредну линију оцрта и почетак 21. века.

Бринем, не зато што бих желео да самом себи ласкам том брижношћу, већ бринем хоће ли у српској књижевности наредног века бити снаге и моћи таквих истакнутих и изузетних појединаца, какви су обележили 20. век српске литературе: од једног Станислава Винавера и Исидоре Секулић до Киша и Пекића, чије су преране смрти оставиле, бојим се, ненадокнадиву празнину. У тој празнини видим ужасе и страдања неких будућих књижевних генерација у годинама које следе, надам се да се оваква приказана не обистине.